

PRADĚDEČKOVO ČÍSLO

OTÁZKY A ODPOVĚDI

1. Co byl holocaust?

Pojem holocaust má původ v řeckém překladu Bible, kde se užívá jako ekvivalent hebrejského slova *ola* – zápalná oběť. V anglosaském prostředí se používal k označení velkých masakrů a od 60. let minulého století se vžil pro označení nacistické genocidy především Židů, ale i dalších skupin. Dnes se tento termín užívá v širší spojitosti s nacistickou politikou **systematického pronásledování a vyvražďování řady politických, etnických a jiných skupin obyvatel v Evropě** – Židů, Romů, Poláků, občanů Sovětského svazu, Svědků Jehovových, tělesně a mentálně postižených osob, homosexuálů, válečných zajatců či komunistů. Pro označení nacistického pronásledování Židů se již v době druhé světové války ujalo hebrejské slovo *šoa*, které znamená *pohromu, zmar, utrpení*. Obě slova – holocaust i šoa – bývají užívána jako synonyma, přičemž význam slova holocaust by měl vždy konotovat výše uvedený širší význam.

2. Proč začala druhá světová válka?

Kořeny konfliktu, které vyústily ve druhou světovou válku, je nutné hledat již ve válce první. **Nové uspořádání Evropy a vznik nových států** způsobily starým mocnostem velkou ztrátu, se kterou se obtížně vyrovnávaly. **Německo bylo označeno za hlavního viníka a bylo donuceno platit rozsáhlé válečné reparace, první světovou válkou mělo zdecimovanou infrastrukturu i průmysl, což se negativně odrazilo na všech sférách života jeho obyvatel.** Navíc ztratilo část svého území a byly na něj uvaleny další sankce a restriktce, které jeho nestabilitu a nespokojenost občanů dále prohlubovaly a byly jednou z příčin nástupu Adolfa Hitlera k moci.

Rostoucí nespokojenost Německa a dalších států s poválečným uspořádáním, hospodářská krize 30. let, neschopnost vítězných států udržet systém rovnováhy v Evropě a nástup autoritářských režimů, to vše vedlo ke zrodu nového válečného konfliktu. Postupně se tak v Evropě zformovaly **tři bloky států. Osa** (vojensko-politické uskupení původně Německa a Itálie, později se přidalo i Japonsko) a s ní spolupracující státy, **Francie s Velkou Británií** a státy pod jejich ochranou a **Sovětský svaz**.

3. Proč byla Jackova rodina nejprve odvezena do ghetta? Jaké tam byly podmínky?

Před samotným odsunem Židů do koncentračních a vyhlazovacích táborů je okupační složky **soustředily na jednom místě, většinou v lokalitách s vysokou koncentrací židovských obyvatel. Ghetta vznikala již od roku 1939, převážně na územích okupovaného Polska a na dalších územích nacisty ovládané východní Evropy.** Židé se museli koncentrovat většinou na **nejhorších místech ve městě, často se jednalo o chudinské židovské čtvrti. Přelidnění a zoufalé ubytovací poměry, nedostatek potravin, špatná hygiena a nemoci způsobily, že značná část obyvatel ghetta zemřela na podvýživu, nemoci a celkové strádání.** Vnucená židovská samospráva se snažila o co největší pracovní nasazení praceschopných obyvatel ghetta. Práce znamenala jednak možnost získat vyšší příděly jídla, ale i dočasnou ochranu před další deportací. Příděly jídla byly velmi nízké, vězni proto jídlo a další potřeby za velkého nebezpečí pašovali ze světa za zdi ghetta. **V letech 1942–1943 byla většina ghett ve východní Evropě zlikvidována a jejich obyvatelé odvezeni do pracovních, koncentračních a vyhlazovacích táborů či byli hromadně zabíjeni.**

Na našem území takovou funkci plnilo ghetto v **Terezíně**, jehož primárním úkolem bylo shromáždit protektorátní Židy před jejich následnou další deportací.

4. Proč byli zrovna Židé posíláni do vyhlazovacích táborů?

Záhy po uchopení moci Adolfem Hitlerem začalo v Německu pronásledování osob židovského původu, zprvu zejména v obchodní a finanční sféře. Židé byli postupně vyloučeni z hospodářského a veřejného života. Podobný scénář byl postupně zaveden na všech nacisty okupovaných územích. Mnohé vlády evropských států se však na perzekuci Židů podílely a s okupačními složkami spolupracovaly. V rámci tzv. **konečného řešení židovské otázky** bylo **cílem nacistické politiky židovskou komunitu zcela vymýtit**. Hlavním důvodem byla rasová politika NSDAP podporovaná tradičním antisemitským postojem majoritní společnosti. Zejména hospodářské důvody a touha získat majetek Židů hrály velkou roli v šíření protizidovských nálad.

Postupně vznikaly komplexy táborů, jejichž jediným úkolem byla fyzická likvidace lidí, která dosáhla průmyslové úrovně. Snad nejznámějším takovým místem – továrnou na smrt – byl tábor v Osvětimi–Březince, kde bylo zavražděno více než milion Židů. Židé nebyli jedinou perzekvovanou skupinou obyvatel. Do koncentračních a vyhlazovacích táborů nacisté posílali také **Romy, homosexuály, politické vězně či německé zločince**. K přímé likvidaci byli ale určeni především Židé, Romové, duševně nemocní a homosexuálové.

5. Jaké vládly podmínky v táborech?

Pracovní tábory byly primárně určeny pro politické vězně a odpůrce režimu, kteří zde měli vykonávat nucené práce. Životní podmínky zde byly jen o něco málo snesitelnější než v **koncentračních táborech**, kde nacistický režim věznil, týral, dehonestoval a zabíjel své nepřátele. Vězni v táborech byli koncentrováni na **velmi malém prostoru**, ke spaní sloužily dřevěné palandy bez matrací, plně štěnic, vší a dalšího hmyzu, který je sužoval. Nebezpečná byla především šatní veš, protože přenášela smrtelně nebezpečný skvrnitý tyfus. Pravidelná osobní hygiena či praní prádla bylo téměř nemožné. Vzhledem k naprosto **nedostatečným hygienickým poměrům** se nekontrolovaně **šířily nemoci**. Lidé dostávali **minimální přídělý jídla**, trpěli podvýživou. V rámci společenství vězňů zavedli nacisté **hierarchii**, která napomáhala k jejich snazšímu ovládnutí. Určující roli hrála např. doba pobytu vězně v táboře, kontakty, které dokázal navázat, ale i osobní vlastnosti, ať již v kladném či záporném smyslu. Pro vězně, kteří zastávali funkci dozorců, se používalo označení kápo. Někteří kápo svým spoluvězňům pomáhala, ale našlo se i mnoho takových, kteří svého postavení zneužívali a vězně týrali.

6. Jak se podařilo lidem v koncentračních táborech přežít?

O přežití v koncentračních táborech rozhodovala velkou měrou náhoda. Roli však sehrál i věk, **fyzický, psychický a zdravotní stav, národnost či „rasový původ“**, ale i to, **kdy a do jakého koncentračního tábora se člověk dostal**, jaké měl dovednosti, jaké získal pracovní zařazení atd.

Právě pracovní zařazení výrazně zvyšovalo šance na přežití, ať už se jednalo o „přijetí funkce“ v rámci samotné táborové hierarchie (např. tzv. káповé – vedoucí jednotlivých pracovních bloků), nebo zařazení v dalších pracovních pozicích, které znamenaly větší přísun potravin a případně další materiální výhody. Svou roli však sehrála i solidarita mezi vězni či schopnost se pragmaticky rozhodnout.

7. Proč dávali vězňům ve vyhlazovacích táborech čísla?

V každém táboře byli příchozí vězni registrováni a evidováni v táborových spisech. Správa pracovního a koncentračního tábora dostávala na vězně v evidenci, kteří byli uznáni jako práce schopní, určitou **finanční částku** od firem, pro něž vězňové pracovali. Finanční náklady na obživu vězňů byly tak minimální, že pro firmy představovala vězeňská pracovní síla výhodnou investici. Každý vězeň dostal své číslo, kterým se hlásil. Pro **snadnější evidenci** nacisté používali pro vězně právě čísla, a nikoli jejich jména. V táborech zpravidla několikrát denně probíhalo **sčítání vězňů podle čísel**. Tyto tzv. apely trvaly i několik hodin, kdy vězni museli v jakémkoli počasí stát ve venku na tzv. **apellplacu**, dokud čísla přesně neseďela. Ve filmu je vidět vytetované číslo

na pradědečkově předloktí. Číslo se tetovalo pouze v tábore Osvětim–Březinka. Číslo postupovala v řadě, jak byli práce schopní lidé po svém příjezdu a selekci přidělováni do tábora.

Lidem určeným k likvidaci v plynových komorách se žádná čísla nepřidělovala a do táborové evidence vůbec zapsáni nebyli. Proto je dnes velmi těžké určit, kolik lidí vlastně ve vyhlazovacích táborech zahynulo.

8. Kolik Židů války přežilo a kolik jich zemřelo?

Uváděná čísla obětí holocaustu a čísla přeživších jsou opravdu jen **relativní**. K řadě zavražděných osob **neexistují žádné podklady**, příkazy k vraždění Židů, zejména na okupovaných východních územích, probíhaly na úrovni utajených akcí, bývaly organizované i telefonicky, mnoho vraždicích komand vyvíjelo i vlastní iniciativu. Historikové uvádějí, že zahynuly a zavražděny byly přibližně **dvě třetiny evropských Židů**. Památník Yad Vashem v Jeruzalémě na svém webovém portálu uvádí počet v rozmezí **5–6 milionů židovských obětí** a kolem **1 milionu Romů**. Číslo těch, kteří přežili, je rovněž diskutabilní. Řada z nich si záhy po skončení války změnila identitu, mnozí z těch, kterým zahynula většina příbuzných, se přestěhovali, ženy po provdání změnilly příjmení.

9. Jak se po válce ti, kteří přežili, dozvěděli o osudech svých rodin a příbuzných?

Velkou úlohu v pátrání po příbuzných sehrály **repatriační úřady**, jejichž pomoc probíhala v několika rovinách – **v rovině organizace a plánování, samotné realizaci pomoci a v zapojení široké veřejnosti**.

Organizace a plánování pomoci započaly ještě v průběhu války. Například v roce 1943 vznikla Správa Spojených národů pro pomoc a obnovu (UNRRA) s cílem zajišťovat pomoc obětem druhé světové války; byla diskutována potřeba organizovaného dohledávání pohřešovaných osob. Významnou roli sehrály dobročinné organizace – především Červený kříž. Ten se pod patronátem Spojenců výrazně angažoval při vytvoření ústřední (mezinárodní) pátrací služby, tedy v pátracích akcích a hledání neznámých osob.

Celkem se po druhé světové válce ocitlo na **13 milionů osob mimo svou domovinu**. Právě pátrací služby zřizovaly centra – repatriační tábory pro vysídlené osoby (*Displaced Persons*) s cílem zajistit jejich návrat do vlasti, případně zprostředkovat jejich emigraci.

Na našem území pak sehrála významnou úlohu i Židovská náboženská obec v Praze (případně příslušné židovské náboženské obce), které pomocí vývěsných tabulí shromažďovaly a poptávaly informace o neznámých osobách.

10. Proč se lidé jako Jack stěhovali po válce do USA?

Euforický konec války se mohl rychle změnit v pocit těžké deziluze a hluboké životní diskontinuity. Z koncentračních a pracovních táborů se lidé vraceli **s podlomeným zdravím, v nejistotě ohledně osudu rodiny a přátel a bez prostředků**. Často se stávalo, že jejich **původní domovy**, kam se vraceli, **byly již obsazené** a jejich noví obyvatelé jim dávali najevo nelibost a zklamání nad tím, že se chtějí vrátit.

V jednotlivých zemích bývala znovu akcentována národnostní otázka a legitimita **příslušnosti k danému národu**. Tak byli například německy hovořící českoslovenští Židé po válce znovu perzekvováni, obviňováni z němčení a nuceni aktivně se bránit odsunu. Poválečná společnost byla budována na národnostně homogennějších základech než ta předválečná. Válečné zkušenosti, ztráta blízkých a mnohdy i negativní přijetí okolní společnosti v době těsně po válce vedly přeživší často k rozhodnutí emigrovat.

11. Proč si Židé po válce měnili svá jména/příjmení?

Ke změně příjmení vedly přeživší **různé důvody**. Mnoho Židů po válce již **nechtělo mít se židovstvím nic společného** a v rámci **začlenění do majoritní společnosti** si změnilo svá židovsky znějící jména a příjmení na taková, která je neodlišovala od ostatních. Často vedla ke změně příjmení snaha je **zjednodušit**. Kromě těchto pohnutek si např. českoslovenští Židé měnili

svá německy znějící příjmení na ryze česká, aby tím dokázali svoji příslušnost k českému národu. Jednali tak i ze strachu, aby je jejich čeští spoluobčané nespojovali s nenáviděnou německou menšinou, která byla po válce silně znevýhodněná a perzekvovaná. Mnozí Židé si po válce vybrali čistě česky znějící příjmení jako Novák, Navrátil. Měnili si příjmení např. z Wechsberga na Vranský, z Kleina na Klenku, ze Spitze na Skálu apod. Přesto se po válce mnoho Čechů dívalo na Židy jako na ty, kteří v průběhu 19. a 20. století patřili k německému živlu na československém území.

Odpovědi vypracovaly:

Radana Rutová, Židovské muzeum Praha, Oddělení pro dějiny šoa (č. 2, 3, 4, 5, 7, 8, 11)

Daniela Bartáková, Židovské muzeum Praha, Oddělení pro dějiny šoa (č. 1, 6, 9, 10)

Odkazy:

Holocaust.cz – portál obsahující unikátní informace k tématu holocaustu, rasismu a antisemitismu

www.holocaust.cz

International Tracing Service (ENG)

<https://www.its-arolsen.org/en/about-its/history/>

Yad Vashem – památník holocaustu – dokumentace historie v období holocaustu, uchování památky na oběti a hrdiny a předávání odkazu dalším generacím

<https://www.yadvashem.org>

Doporučená literatura:

ADAM, A.: Otroci třetí říše – Pobočné koncentrační tábory na území České republiky. GPlusG, Praha 2016.

FRANKL, M. a kol.: Naši nebo cizí? Židé v českém 20. století. ŽMP-ITI, Praha 2013.

GEYER, M., FITZPATRICKOVÁ, S. (eds.): Za obzor totalitarismu. Srovnání stalinismu a nacismu. Academia, Praha 2012.

SNYDER, T.: Černá země. Paseka, Praha 2015.

Beletrie:

ERBENOVÁ, E.: Vyprávěj, mámo, jak to bylo. Sefer, 1994.

GLAZAR, R.: Treblinka, slovo jak z dětské říkanky, Torst, 1994.

LEVI, P.: Je-li toto člověk, Sefer, 1995.

SEM-SANDBERG, S.: Chudí v Lodži, Paseka, 2011.

Knihy pro děti:

FOLMAN A.: Deník Anny Frankové. Triáda. 2017.

GLEITZMAN M.: Potom. Argo. 2017.

ROMEROVÁ R. M.: Loutkář z Krakova. Argo. 2019.

TICHÝ F.: Transport za věčnost. Baobab. 2017.

Poslední aktualizace: 6/2020